

Bilim Dili ve Türkçe

Prof. Dr. Süreyya ÜLKER

Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji ABD, İstanbul

Her dilin bilim dili olamayacağı yolunda yanlış bir kanı vardır. Bu, eski uygarlıkların genellikle tek bir bilim dilini benimseme geleceğinden kaynaklanan bir görüştür. Örneğin Akdeniz Havzası'nın en eski bilim dillerinden biri Yunancadır. Batı uygarlığının bilim dili olan Latince Yunan bilim dili üzerine kurulmuştur. Bugünkü çağdaş batı bilim dilleri de Latin bilim dili üzerine kurulmuştur. Batılıların Yunanlılara duydukları yakınlığın altında onları kendi uygarlıklarının kökü olarak görmeleri yatmaktadır. Doğu uygarlığının bilim dili olan Arapça da Yunan bilim dilinin etkisi altında gelişmiştir.

Çağdaş batı dillerinden İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Portekizce Latin dilleridir. Dolayısıyla bu dilleri konuşan ulusların bilim dilinin Latinceye yakın olması kökenlerinin gereğidir. Örneğin Yunancada mide anlamına gelen gaster sözüyle yine Yunancada benzerlik bildiren -oides sonekinden bozma Latince -itis sonekinden oluşan Latince gastritisin Fransızcası gastrite'tir.

İngilizce tümce kuruluşu bakımından bir Cermen dili olmakla birlikte İngiltere'nin eski sahipleri olan Britonlardan kalma çok sayıda Keltçe, İngiltere'yi istila eden Fransızlaşmış Normanlardan kalma çok sayıda Fransızca öğeyi de içerir. Dolayısıyla kanşık bir dildir. Keltçe ve Fransızca öğelerin ayrıklanması bu dili Almancaya yaklaştıracaktır. Bu ise İngilizlerin istemeyeceği bir şeydir. Dolayısıyla Keltçe ve Fransızca öğeler İngilizleri Almanlardan aynı bir ulus yapan etmenlerin başında gelmektedir.

Cermen soyunun kök kavmi olan Almanların dilindeyse Latince birçok kavramın İngilizce ile Fransızcada bulunmayan ulusal karşılıkları vardır. Örneğin İngilizlerin Latince gastritis, Fransızlansa gastrite dedikleri mide iltihabına Almanlar Magenschleimhautentzündung derler. Bununla birlikte Alman bilim dilinin Latince'den tam anlamıyla bağımsız, mükemmel bir bilim dili olduğu söylenemez. Bunun altında iki neden yatmaktadır. Bunlardan biri Cermen dillerinin ekler aracılığıyla terim türetmeye elverişli olmaması, öbürüyse bu dillerin Latin dilleri gibi Hint- Avrupa dillerinden olmalarıdır. Ekler aracılığıyla terim türetmeye elverişli olmayan bu dilde ulusal adlandırma bileşik sözcük yapımına dayalıdır. Bu da terimleri uzun, kullanışsız kılmaktadır. Batının ortak bilim dili olan Latinceyle olan köken bağıysa o dilin bütünüyle yabancı bir dil olarak görülmesini engellemektedir.

Uzakdoğuda özgün bir uygarlık yaratan Japonların bilim diliyse Latince'den bütünüyle bağımsız olarak gelişmiştir. Bunda Japoncanın Latinceyle ya da başka bir Hint - Avrupa diliyle hiçbir yakınlığının bulunmamasının rolü büyük olmuştur.

Arapçaya dayalı olarak 19. yüzyılda geliştirilen Osmanlı bilim dili de Almancada olduğu gibi bileşik sözcüklerin ağır bastığı bir dildi.

Türkçe, ekler aracılığıyla sözcük türetmeye elverişli bir dildir. Bu özelliğiyle Latinceye benzer. Dolayısıyla bilim dili olmaya çok elverişlidir. Dilimizin bu özelliğini ilk fark eden kişilerden biri ulu önderi-

miz Atatürk olmuştur. Askerlik, geometri terimlerini dilimizin bu özelliğinden yararlanarak bizzat özleştirmiştir (Tugay, yüzey, yatay, düşey, dikey gibi terimler bu anlayışın örnekleridir).

TDK'nun dil devrimi sonrası yayımladığı çok sayıda terim sözlüğü dilimizi bir bilim dili durumuna getirmiştir. Kurum bu çalışmalara girişmeden önce Türkçenin söz varlığını belirlemiştir. Bu amaçla Türkçe yazılı kaynaklar Orhun Yazıtları'ndan başlanarak taranmıştır. Bu çalışma sonunda 1934 yılında tarama dergisi yayımlanmıştır (6). Bunun ardından genel dilin, tarama dergisindeki veriler ışığında özleştirilmesine girişilmiş, 1935 yılında cep kılavuzu yayımlanmıştır (2).

Cep kılavuzuna bakıldığında terimlere Türkçe kökten karşılıklar bulma çabasına girildiği gözlenir. Ancak kimi terimlerin öz Türkçe karşılıklarının yanı sıra Osmanlıcadan bozma biçimlerine de yer verilmiştir. Örneğin Osmanlıca eczahane'nin öz Türkçesi olarak Türkçede ilaç anlamına gelen em sözünden türetilen emget önerilmiş, ancak eczahane'den bozma eczane'ye de yer verilmiştir. O gün için öz Türkçesi bulunamayan Osmanlıca terimler dilimize uyarlanarak yalınlaştırılmıştır. Örneğin siyasete siyasa, bağçeye bahçe denmiştir. Tarama dergisiyle cep kılavuzunun bir yıl arayla yayımlanmış olması, cep kılavuzunun ivedi olarak toplumun gereksinimlerini karşılamak üzere hazırlandığını, eksiklerinin sonradan bütünlenmesinin düşünüldüğünü göstermektedir. Ancak Atatürk'ün ölümünden sonra işin kolayına kaçılması yeğlenerek adı geçen kılavuzda geçici olarak dilimize Osmanlıcadan uyarlanan terimlerin öz Türkçe karşılıkları üzerinde kafa yorulmamış, hem öz Türkçesi, hem Osmanlıcadan uyarlanan karşılığı sunulmuş seçeneklerden genellikle Osmanlıcadan bozma olanlar yeğlenmiştir. Örneğin bugün eczahane'ye emget değil, eczane diyoruz.

TDK'nun terim sözlükleri kırklı yıllarda yayımlanmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar ellili yıllarda durmuş, 27 Mayıs 1960 devriminden sonra Atatürk devrimlerine dönüş sürecinde yeniden başlamıştır. Kurumun 1963 – 1983 yılları arasında çok sayıda terim sözlüğü yayımlanmıştır. Bu sözlüklerin Türkçe terim varlığı 80, 000'e yakındır. En çok terime sahip bir bilim alanı olan tıp bu rakamın içinde değildir. Dolayısıyla dilimiz artık bir bilim dili olmuştur. Ne var ki bu bilim dilini oluşturmakta gösterilen başarı yaygınlaştırmakta gösterilememiş, özellikle fen bilimlerinde Türkçe terimler yüksek öğretimden büyük ölçüde dışlanmıştır.

Bilim dilinin içinde en büyük yeri tutan tıp alanında da çalışmalar yapılmıştır. TDK'nca 1944 - 48 arasında bölüm bölüm yayımlanan "Türkçe hekimlik terimleri üzerine bir deneme" adlı 13, 000 terimlik çalışma (4), o dönemin millî eğitim bakanının yönergesine karşın yüksek öğretimde kullanım alanı bulmamıştır. Bunda, çalışmanın sözlük olarak değil, deneme olarak nitelenmiş olması da etkili olmuştur. Benim 1991 yılında yayımlanan 90, 000 terimlik sözlüğüm (9) de gereken ilgiyi görmüştür.

Atatürk'ün askerlikle geometri terimlerine başarıyla uyguladığı işlek eklerle terim türetme yöntemini hekimlik diline uygulayan, TDK kurucu üyelerinden Prof. Dr. Saim Ali Dilemre olmuştur. Sauvages'ca 18. yy'da Latinceye dayalı olarak oluşturulan uluslararası tıp dili de bu ilkelere dayanmaktaydı (7). Dilemre Latince -itis, hyper-, hypo-, dys-, eu- eklerinin Türkçe -ce, üs-, as-, yoz-, key- ekleriyle karşılanmasını önermiştir (3). Ben 1986 yılında yayımlanıp (8) 1991 yılında genişlettiğim sözlüğümde (9) bu yöneme bağlı kalmaya çalıştım. 1993 yılında yazdığım bir yazıda (10) Dilemre yöntemi olarak adlandırdığım bu yöntemi geliştirmeye çalıştım. Soğdakça key- yerine Türkçe iyi- önekinin kullandım. Dilemre'nin ele aldığı 6 işlek eke caco-, normo-, ortho- öneklerini de ekleyerek bunları Türkçede kötü-, ola- örnekleriyle karşıladım.

Bu yöneme göre stomatitis açızca, hypertonia üsgerimce, hypotonia asgerimce, dystonia yozgerimce, eutocia iyidoğumca, cacogeusia kötütadımca, normotonia olagerimce, orthocrasia olasuyukça olmaktadır.

Hekimlik terimlerinin tabanını oluşturan anatomi terimleri otuzlu yıllarda, başında Ord. Prof. Dr. Nurettin Âli Berkol'un bulunduğu bir yarkurulca özleştirilerek İstanbul Ü. Tıp F. Anatomi Kürsüsü'nce yüksek öğretimde kullanılmaya başlanmıştır. Bu yarkurulun çalışmaları 1946 yılında Ord. Prof. Dr. Zeki Zeren'ce sözlükleştirilmiştir (12). Bu çalışmalar, birtakım eksiklerine karşın genelde başarılıdır. Osmanlıcada occiput anlamına gelen Yunancadan bozma Arapça kafa sözünün cranium anlamında kullanılmış olması, Yunanca pankreasın Türkçesi olan uykuluk, Latince nasopharynxin doğal Türkçe karşılığı olan geniz sözlerine yer verilmemiş olması bu eksikliklere örnek gösterilebilir. Ancak bunlar İşçil – Elöve (4) ile Dilemre'nin (3) çalışmalarında önerilen terimlerle kapatılabilecek açıklardır. Nitekim cranium'a İşçil – Elöve'nin denemesinde sağrak denmesi önerilmiştir (4).

Özleştirmede çok tartışılan konulardan biri önerilecek terimlerin Türkçe kökten olmasının gerekip gerekmediğidir. Örneğin Latince aero- önekiyle başlayan yüzlerce terim herkesçe bilinen Arapça hava sözüyle mi karşılanacaktır, yoksa bugün kimsece bilinmeyen eski Türkçe kalık sözüyle mi karşılanacaktır? Yani aero- önekiyle başlayan yüzlerce terim özleştirilirken Arapça hava sözüne dilimizde yüzlerce yeni kullanım alanı mı yaratılacaktır, yoksa belleklerimizden silinmiş bir varlığımız olan kalık sözü bu vesileyle diriltilecek midir?

Dil devrimimiz Türkçe köke dayanmayı ilke edinmiştir. Genel dilde çok tartışılan bu konu özellikle bilim dilinde daha az tartışmalıdır. Prof. Dr. Saim Ali Dilemre, terimlerin bir ulusun ölü sözcüklerini yaşattığı bir alan olduğunu belirtmiştir (3). Uluslararası tıp dilinin babası Sauvages'ın da bu konudaki yaklaşımı açıktır. Yunanca ya da Latince kökten olmayan hiçbir söze yer verilmemesi Sauvages'ın ana ilkelerindedir (7). Latinceye dayalı tıp dilinde bugüne dek bu ilkeye titizlikle uyulmuştur. Yunanca ya da Latince olmayan terimler barbarizma olarak değerlendirilmektedir. Türkçe kökten olmayan sözlerin de bizim barbarizmamız olacakları açıktır. TDK'nun terim sözlüklerinin bu konuya yaklaşımı kırklı yıllarda oldukça titiz olmuş, 1960 sonrasında yapılan çalışmaların titizliğiyle yazarına göre değişmiştir. İşçil – Elöve ile Dilemre'nin hekimlik terimleri üzerinde yaptıkları çalışmalar Türkçe kökene bağlılık konusunda oldukça titiz olmuştur. Bu titizlik Altınkök (1), Mihçioğlu (5) ile benim çalışmalarında da (8, 9) sürdürülmüştür.

Hekimlik dili alanında bugüne dek yapılan çalışmalar toplarsak yüz binin üzerinde terim önerilmiş

olduğunu görürüz. Bunun 90, 000'ini benim sözlüğümde toplu halde bulabiliriz. Dolayısıyla bu alanda da dilimizin bilim dili olmasına yeterli gereç vardır. Ancak bu gereç meslek mensuplarınca bugüne dek verimli bir biçimde değerlendirilmemiştir. Bugün tıp topluluğunda Türkçe terimlerin yaygınlaşmasını sağlayacak bütün yollar tıkalıdır. Türkçe terimlerle yazılmış yazılan yayımlayacak dergi, kitapları yayımlayacak yayınevi, bildirileri kabul edecek kurultay düzenleme kurulu yoktur. Bütün bu engelleri kendiniz dergi çıkartıp kitap yayımlayarak aşarsanız karşınıza doçentliğinizi ya da profesörlüğünüzü, yayınlarınızın anlaşılmayan bir dilde yazıldığını ileri sürerek engelleyen seçici kurullar çıkacaktır.

Oysa dilimizin hekimlik alanında da bilim dili olması için bütün bu mekanizmaların ters yönde işlenmesi gerekir. Atatürk ilkeleriyle devrimlerine bağlılık öğretim üyelerinde resmen aranan bir özelliktir. Oysa yukarıda saydığım uygulamalar bunun açıkça çığnemesidir. Dilimizin bilim dili olabilmesi için Türkçe terimlerin yüksek öğretimde, uzmanlık tezlerinde, yayınlarda kullanılması teşvik edilmelidir.

Benim 1993 yılında akut apandisit konusunda kendi kitabımdan alınan bir paragraf üzerinde yaptığım çözümlemede bugün tıp fakültelerinde kullanılan dilin Türkçe terim oranının %13.8 olduğunu, tutunmuş terimlerin kullanılmasıyla bu oranın %74.7'ye çıktığını, tutunmamış önerilerin kullanılmasıyla %100'e çıktığını belirlemiştim (11). Bu veriler, hekimlik dilimizde yaygın olarak kullanılan Türkçe terim oranını %10'lardan %75'in üzerine çekmemiz gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- 1) Altınkök M. İbnbilim terimleri sözlüğü. İÜCTF. İstanbul, 1977.
- 2) Osmanlıcadan Türkçeye cep kılavuzu. TDAK. İstanbul, 1935.
- 3) Dilemre SA. Hekimlik dili terimleri. Ankara, 1945.
- 4) İşçil Şİ, Elöve AU. Türkçe hekimlik terimleri üzerine bir deneme. TDK. Bursa, 1944- 48.
- 5) Mihçioğlu C. Türk hekimlik dili. Kültür Bak. Ankara, 1997.
- 6) Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi. TDTC. İstanbul, 1934.
- 7) Terzioğlu A. Tıbbi terminolojinin tarihine ve esaslarına kısa bir bakış. Belleten 1986 (Aralık); CL (198): 637 – 650.
- 8) Ülker S. Ülker tıp terimleri sözlüğü. İnkılâp. İstanbul, 1986.
- 9) Ülker S. Ülker tıp terimleri sözlüğü. Bütünlenmiş 2. bası. İnkılâp. İstanbul, 1991.
- 10) Ülker S. Değişkin Dilemre yöntemine göre Türk dirgerlik dilinde kullanılan işlek terim ekleri. Dirgerin Sesi 1993; 3: 14 – 18.
- 11) Ülker S. Türk dirgerlik dilinin 60 yıllık evriminin bir örnek metin üzerinde değerlendirilmesi. Dirgerin Sesi 1993; 3: 19 – 27.
- 12) Zeren Z. Lâtince – Türkçe – Osmanlıca anatomi sözlüğü ve Türk anatomi terimleri. İstanbul, 1946.